

Ensuring food security by emphasizing domestic production, healthy and Halal food, and reforming the consumption pattern

Mohammad Saeed Panahi Boroujerdi*

Ahmadali Rezaei**

Abstract

Food security, as one of the principles of sustainable development, requires comprehensive solutions to meet the food needs of society. This research focuses on domestic production, healthy and halal food, and modifying consumption patterns, and examines effective strategies for promoting food security. In this regard, the development and promotion of a healthy and halal diet, reforming the patterns of production, distribution, and consumption of food and agricultural, livestock, and aquatic products, and designing efficient monitoring mechanisms have been examined. To study the desired components of the research, the library method and review of existing documents and resources were used. Research findings show that strengthening domestic production and localizing related technologies can help to stabilize the food supply chain while reducing the need for imports. Also, modifying consumption patterns and creating a culture of healthy and halal diet plays an important role in reducing resource waste and improving public health. This study underscores the need for coordination of support policies, strengthening monitoring, and effective participation of the private and public sectors in achieving food security goals.

Keywords: Food Security, Domestic Production, Healthy Nutrition, Consumption Pattern Reform, Regulatory Mechanisms

Classification JEL: Q18, Q01, D12, I12, Q56.

---

* Assistant Professor, Faculty of Economics, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran (Corresponding author). email: ms_panahi@atu.ac.ir

** PhD, Islamic Economics, Institute of Higher Education for Islamic Humanities, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. email: reza.ahmadali66@gmail.com

تأمین امنیت غذایی با تأکید بر تولید داخلی، تغذیه سالم و حلال و اصلاح الگوی مصرف

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۴

محمدسعید پناهی بروجردی*

احمدعلی رضایی**

چکیده

امنیت غذایی به عنوان یکی از ارکان توسعه پایدار، نیازمند راهکارهایی جامع در جهت تأمین نیازهای غذایی جامعه است. این پژوهش با تمرکز بر تولید داخلی، تغذیه سالم و حلال و اصلاح الگوی مصرف، به بررسی راهبردهای مؤثر در ارتقای امنیت غذایی پرداخته است. در این راستا، توسعه و ترویج تغذیه سالم و حلال، اصلاح الگوهای تولید، توزیع و مصرف مواد غذایی و محصولات کشاورزی، دامی و آبزیان، و طراحی سازوکارهای نظارتی کارآمد بررسی شده است. به منظور بررسی مؤلفه‌های موردنظر تحقیق، از روش کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و منابع موجود استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد تقویت تولید داخلی و بومی‌سازی فناوری‌های مرتبط، ضمن کاهش وابستگی به واردات، می‌تواند به پایداری زنجیره تأمین غذا کمک کند. همچنین، اصلاح الگوهای مصرف و فرهنگ‌سازی تغذیه سالم و حلال، نقش مهمی در کاهش هدررفت منابع و بهبود سلامت عمومی ایفا می‌کند. این مطالعه بر لزوم هماهنگی سیاست‌های حمایتی، تقویت نظارت، و مشارکت مؤثر بخش خصوصی و دولتی در تحقق اهداف امنیت غذایی تأکید دارد.

واژگان کلیدی: امنیت غذایی، تولید داخلی، تغذیه سالم، اصلاح الگوی مصرف، سازوکارهای نظارتی.

طبقه‌بندی Q18, Q01, D12, I12, Q56 JEL

* استادیار، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
** دانش‌پژوه مقطع دکتری، اقتصاد اسلامی، مؤسسه آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، دانشگاه بین‌المللی المصطفی (ع)، قم، ایران.

ms_panahi@atu.ac.ir
Rezai.ahmadali66@gmail.com

۱. مقدمه

یکی از ثروت‌های طبیعی که همیشه می‌توان روی آن حساب کرد، کشاورزی و تولیدات کشاورزی است که یکی از پایه‌های اصلی اقتصاد دنیای امروز و اساس زندگی انسان‌هاست؛ زیرا غذای انسان را تهیه می‌کند. همچنین، انواع تجارت‌ها و حتی بسیاری از صنایع، بدون کشاورزی مفهومی نخواهد داشت. بنابراین، کشورهایی که از نظر کشاورزی پیشرفته‌ترند و به برنامه‌ها و طرح‌های کشاورزی خود اهمیت می‌دهند، نه تنها در تمامی جوانب به پیشرفت‌های چشمگیر دست می‌یابند، بلکه بیشترین قدرت را نیز در جهان به دست می‌آورند (فیشر، ۲۰۱۱).

قرآن کریم نیز در آیات فراوانی انسان را به سوی کشاورزی و استفاده صحیح از محصولات کشاورزی سوق داده است و به این منظور آسمان و زمین، خورشید و ماه و شب و روز را برای انسان تسخیر کرده است تا انسان بتواند با تسخیر طبیعت، غذای موردنیاز خود را تأمین کند و از سوی دیگر، به آبادسازی زمین همت گمارد و از مزایای آبادسازی آن بهره‌مند شود. براساس این، خداوند متعال از یک سو، مواهب طبیعی را در تسخیر انسان قرار داده است و از سوی دیگر، مواهب طبیعی را امانت الهی در دستان انسان می‌داند و به انسان این پیام را می‌دهد که در بهره‌مندی از طبیعت آزاد و رها نیست و مجاز به هرگونه تصرف در طبیعت نخواهد بود؛ بلکه باید رعایت امانت الهی را داشته باشد. بنابراین، انسان از یک سو به شناخت خاصیت و اثر ویژه هر یک از موجودات طبیعت و بهره‌مندی از آن اقدام می‌کند و از سوی دیگر، در رابطه با امانت‌داری، بهره‌مندی خود از طبیعت را در راستای تأمین غرض و هدف خالق خود قرار می‌دهد و بدین ترتیب مسیر کمال را می‌پیماید (شهید صدر، ۲۰۱۶).

از سوی دیگر، باید توجه داشت که بستر رشد و کمال انسان در همین دنیا قرار داده شده است؛ انسانی که دارای دو بعد جسم و روح است و این دو بعد بر یکدیگر اثر می‌گذارند و اثر می‌پذیرند. بخشی از نیازهای جسمی انسان از طریق تغذیه تأمین می‌شود و عمده تغذیه انسان نیز از طریق محصولات کشاورزی و بخش کمتری از آن از طریق محصولات دامی تأمین می‌شود و با توجه به اینکه عمده خوراک دام نیز محصولات کشاورزی است، اهمیت جایگاه کشاورزی در تأمین بخشی از نیازهای جسمی واضح و روشن است (الحسن، ۲۰۱۳).

براساس این، لازم است در تولید و مصرف محصولات کشاورزی، انسان‌ها با تکیه به استعدادها و ظرفیت‌هایی که به بشر موهبت شده است، ضمن بهره‌مندی حداکثری از تسخیری که خداوند متعال برای انسان قرار داده است و ضمن رعایت امانت الهی، تلاش خود را جهت تولید

محصولاتی به کار گیرد که تأمین‌کننده هدف و غرض خداوند متعال است. بنابراین، و با توجه به اینکه کشاورزی و کشاورزان در شریعت اسلام از جایگاه و منزلت ارجمندی برخوردارند، ضروری است مبانی دینی و اقتصادی در کشاورزی و اصول اولیه زارع و رعیت در مرحله کاشت، داشت و برداشت و سرانجام کسب رزق حلال لحاظ شود.

بنابراین، بخش کشاورزی اصلی‌ترین زیربنای تحقق امنیت غذایی به معنای تأمین غذای کافی، در دسترس، سالم، مفید و پایدار است. این بخش یکی از ارکان پیشرفت کشور محسوب می‌شود. بررسی وضعیت کلی بخش کشاورزی نشانگر این است که این بخش هنوز با آرمان‌ها و اهداف انقلاب اسلامی به‌ویژه در گسترش عدالت اجتماعی در کنار پیشرفت اقتصادی فاصله دارد (سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، ۲۰۲۰).

در رژیم گذشته، بخش کشاورزی با تأثیرپذیری از فرهنگ غربی، صرفاً به‌عنوان تأمین‌کننده مواد خام نگریسته می‌شد؛ اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی به کشاورزی به‌عنوان محور پیشرفت نگریسته شد. باوجوداین، تحولات شگرفی در این حوزه صورت نپذیرفت و کشاورزی عدالت‌محور مبتنی بر الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و عدالت محقق نشد. ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که شرایط فعلی بخش کشاورزی نتوانسته معیارهای پیشرفت را در ابعاد مختلف تأمین نماید. برای مثال:

الف) به‌لحاظ اقتصادی: وضعیت بخش کشاورزی در اقتصاد را می‌توان با شاخص‌های مختلفی سنجید. رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی، روند ثابتی صعودی را نشان می‌دهد؛ اما تراز تجاری این بخش (به مفهوم تفاوت ارزش پولی صادرات با ارزش پولی واردات) همواره منفی بوده است. از علل تراز منفی می‌توان به ادغام‌ها و تفکیک‌های متعدد در ساختار و ضعف نظام بازاریابی اشاره کرد (سیدباقری، ۲۰۲۱). یکی دیگر از شاخص‌ها، اشتغال است که نشان از روند نزولی سهم این بخش در اشتغال کشور دارد. از چالش‌های عمده اشتغال، سالیانوردگی جمعیت شاغل، اشتغال پایین فارغ‌التحصیلان کشاورزی و کمبود نقدینگی است و البته تولید صنعتی موجب کاهش نیاز به نیروی کار می‌شود؛ هرچند تولید در واحد سطح افزایش پیدا می‌کند (شهباز و محمدی، ۲۰۲۰).

ب) به‌لحاظ برقراری عدالت: راهبرد توسعه شهرنشینی و صنعت‌گرایی در رژیم گذشته، موجب نادیده انگاشتن جوامع روستایی و عشایری شده بود. با پیروزی انقلاب اسلامی زمینه‌های جابه‌جایی خدمت و ثروت به همه جای کشور فراهم شد. باوجود بهبود توزیع عادلانه درآمد، ولی

1. Seyedbagheri

2. Shahbazi, A., & Mohammadi, G.

همچنان شکاف درآمدی و طبقاتی بین نواحی روستایی با نواحی شهری وجود دارد و سبب تشدید مهاجرت از روستا به شهر شده است. بنابراین، تأمین معیشت و اشتغال پایدار روستاییان، عشایر و کشاورزان باید از رویکردهای توسعه کشاورزی عدالت محور از طریق تولید صنعتی کشاورزی و یا تولید سنتی و طبیعی قرار بگیرد (سازمان بین المللی کار، ۲۰۱۹).

ج) به لحاظ کارکرد علم و پژوهش در این بخش: توسعه علم و پژوهش در بخش کشاورزی موجب رشد کمی و کیفی محصولات کشاورزی و غذایی می شود. پیش از انقلاب، اعتباراتی در حوزه کشاورزی در نظر گرفته شده بود؛ اما پس از پیروزی انقلاب گستره تحقیقات در این حوزه رشد کرد. با وجود موفقیت در انجام تحقیقات و تولید دانش هنوز در ترویج و انتقال آن در کشاورزی موفقیت چندانی دیده نمی شود. موانع موجود عمدتاً ناشی از نبود مدیریت منسجم و یکپارچه، تقاضا محور و کاربردی نبودن تحقیقات و ناکارآمدی نظام آموزش عالی کشور در تأمین نیروی متخصص است (شهباز و محمدی، ۲۰۲۰).

د) به لحاظ سبک زندگی: شواهد نشان می دهد که مؤلفه های سبک زندگی مانند الگوی مصرف و تغذیه، آداب و رسوم، عقاید و ارزش ها و... در نواحی روستایی به سمت سبک زندگی شهری حرکت کرده است. این تغییر فارغ از آثار مثبت اندکی در بهبود علم و آگاهی و امکانات زیربنایی، پیامدهای مناسبی در پی نداشته است. کاهش متوسط بعد خانوار، کاهش سهم نواحی روستایی از جمعیت کشور، عدم تمایل جوانان روستایی به ادامه شغل پدری از پیامدهای منفی آن است (کرباسی و همکاران، ۲۰۱۸^۱).

ه) به لحاظ تأمین استقلال و قطع وابستگی: وابستگی یا عدم وابستگی در تأمین امنیت غذایی، نقش عمده ای در استقلال اقتصادی - سیاسی کشور ایفا می کند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، میزان تولیدات محصولات کشاورزی افزایش قابل توجهی پیدا کرد. خودکفایی در گندم را می توان از این دستاوردها برشمرد؛ اما با وجود دستاوردها، برنامه هایی خودکفایی در محصول گندم، موفقیت چشمگیر و پایداری نداشته است. خرید تضمینی محصولات و تعیین سطح مورد نیاز اراضی برای تولید محصولات اساسی از سیاست های موجود است (سازمان جهاد کشاورزی ایران، ۲۰۱۹).

مشخص است که یکی از کارکردهای مهم بخش کشاورزی، تأمین امنیت و ایمنی غذایی با تأکید بر تولید داخلی می باشد که نیاز است مسئولین امر به این موضوع اهتمامی ویژه داشته باشند. امنیت غذایی تابعی از متغیرهای طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است؛ از این رو مجموعه ای از عوامل از جمله سیاست کشاورزی، نظام توزیع مواد غذایی، منابع طبیعی کشور،

1. Karbasi, A., Fahimi Fard, S. M., & Jahany, H. R.

الگوی مصرف و تغذیه، کاهش میزان ضایعات غذایی، نظام یارانه کالاهای اساسی مرتبط با حفره غذایی، وضعیت اشتغال و توزیع درآمدها، تجارت خارجی و بالاخره فرهنگ تغذیه‌ای بر آن تأثیر می‌گذارد. در این رابطه نیاز است تا راهکارهای لازم جهت تحقق امنیت و ایمنی غذایی در کشور بررسی شود که در تحقیق حاضر بر تولید داخلی، ترویج تغذیه سالم و حلال، اصلاح الگوی تولید و توزیع و مصرف مواد غذایی و محصولات کشاورزی و دامی و آبی، و برقراری سازوکارهای نظارتی موردنیاز برای رسیدن به این مهم تمرکز شده است.

۲. مفهوم امنیت غذایی

امنیت غذایی از واژه‌هایی مهم و کاربردی است که امروزه در اسناد توسعه‌ای به آن پرداخته شده است و از سوی مسئولان به کار گرفته می‌شود. امنیت غذایی به دسترسی همه افراد یک جامعه، در تمام ادوار عمر به غذای کافی و سالم برای داشتن زندگی سالم و فعال گفته می‌شود و درآمد خانوار از عوامل مهم در تأمین امنیت غذایی در یک نظام اجتماعی هست. عامل مهم دیگر در تأمین امنیت غذایی جامعه، ذائقه و دانش تغذیه‌ای خانواده‌ها در نحوه تخصیص بودجه برای تهیه بهترین نوع غذای در دسترس و چگونگی تقسیم غذا در خانواده هست (میلر و آلوردو،^۱ ۲۰۱۸). امنیت غذایی زمانی تأمین می‌شود که سرانه سبد غذایی خانواده به صورت صحیح انتخاب و تهیه شود و برای افراد خانواده کافی و به صورت صحیح طبخ شود تا عناصر و مواد غذایی سالم و صحیح به سلول‌ها و اندام‌های بدن برسد. برای تأمین امنیت غذایی در یک کشور و نظام اجتماعی باید سازمان‌ها و نهادها با هم همکاری داشته باشند و با هماهنگی یک سازمان متولی امنیت غذایی، بر تولید یا واردات مواد و محصولات غذایی، آموزش و تبلیغ و آگاهی دادن به جامعه و سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی نقش ایفا کنند. سازمان مسئول امنیت غذایی باید نسبت به نوع مواد غذایی، میزان و قیمت آنها همیشه مطلع باشد و بررسی کند که همه مردم از نظر فیزیکی به این غذا دسترسی داشته باشند و درآمدها به قدری باشد که بتوانند این غذا را بخرند و این سازمان در صورت بروز بحران باید زنگ خطر را به صدا درآورد و اندازه‌گیری این امنیت را برعهده بگیرد (سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، ۲۰۲۱).

در کنار امنیت غذایی، مفهومی تحت عنوان ایمنی غذایی نیز مطرح می‌باشد. ایمنی غذایی یعنی اطمینان از اینکه غذایی که مردم جامعه استفاده می‌کنند به طور کامل سالم و فاقد هرگونه آلودگی باشد. این آلودگی می‌تواند شامل آلودگی میکروبی، انگلی یا شیمیایی باشد. بررسی‌های

1. Miller, C., & Alvarado, E

علمی نشان می‌دهد که در دهه‌های اخیر با گسترش فناوری و افزایش مصرف افزودنی‌ها، آفت‌کش‌ها، آنتی‌بیوتیک‌ها و هورمون‌ها در تولید مواد غذایی در کشورهای در حال پیشرفت، اثرات سوء و انکارناپذیری بر سلامت انسان‌ها به وجود آمده است. این آلودگی‌ها و بیماری‌ها شامل بروز انواع ناهنجاری‌های مادرزادی و سرطان‌ها به‌ویژه در کودکان است (جونز و اسمیت، ۲۰۲۰^۱).

از دیدگاه سازمان ملل متحد تعریف امنیت غذایی، عرضه مواد غذایی اساسی در جهان و در تمام زمان‌هاست؛ به‌نحوی که موجب افزایش یا ثبات مصرف و جبران نوسان‌های تولید و قیمت شود (صندوق کودکان سازمان ملل متحد، ۲۰۱۷). آمارتیا سن، اقتصاددان هندی، بر این باور است که بدون توجه به توزیع عادلانه غذا و تأمین شرایطی که موجب دسترسی همه خانوارها به مواد غذایی می‌شود، نمی‌توان تعریف صحیحی از امنیت غذایی ارائه کرد (سن، ۱۹۸۱^۲) و از دیدگاه بانک جهانی تعریف امنیت غذایی، دسترسی همه مردم در تمام زمان‌ها، به غذای کافی برای تأمین زندگی سالم و فعال است. ماکسول، نظریه‌پرداز، معتقد است: یک کشور و ملت زمانی امنیت غذایی دارند که نظام غذایی آنها به‌گونه‌ای عمل کند که هراس از نبود غذای کافی از بین برود (مکسول، ۱۹۹۶^۳).

بانک جهانی نیز امنیت غذایی را «دسترسی همه مردم در تمام اوقات، به غذای کافی برای داشتن یک زندگی سالم» تعریف می‌کند که این تعریف در کنفرانس رم نیز مورد تأکید همگان قرار گرفته شده است. سه عنصر «موجود بودن غذا»، «دسترسی به غذا» و «پایداری در دریافت غذا» محورهای اصلی این تعریف می‌باشند که «موجود بودن غذا» شامل میزان مواد غذایی در مرزهای ملی از طریق تولید داخلی و واردات مواد غذایی هست و مفهوم «دسترسی به غذا» نیز دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع، جهت تأمین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه و «پایداری در دریافت غذا»، ثبات و پایداری دریافت ارزش‌های غذایی مورد نیاز جامعه هست (بانک جهانی، ۲۰۱۸). افزایش جمعیت و رشد اقتصادی کشورهای در حال پیشرفت به رشد تقاضای برای غذا چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی منجر خواهد شد؛ یعنی اینکه تقاضای جهانی از لحاظ مقدار و ماهیت دچار تغییرات عمده خواهد شد.

به‌صورت کلی، امنیت غذایی، تابعی از متغیرهای طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. از این‌رو، مجموعه‌ای از عوامل از جمله سیاست کشاورزی، نظام توزیع مواد غذایی، منابع طبیعی کشور، الگوی مصرف و تغذیه، کاهش میزان ضایعات غذایی، نظام یارانه کالاهای اساسی مرتبط با حفره غذایی، وضعیت اشتغال و توزیع درآمدها، تجارت خارجی و بالاخره

1. Smith & Jones

2. Sen

3. Maxwell

فرهنگ تغذیه‌ای بر آن تأثیر می‌گذارد. مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده امنیت غذایی، توانایی خانوار در تأمین کالاها و خدمات اساسی است (گومز و ریکتس،^۱ ۲۰۱۷).

۳. ابزارهای تحقق امنیت غذایی در کشور

پس از معرفی مفهوم امنیت غذایی، در این بخش به بررسی روش و ابزارهایی پرداخته می‌شود که می‌تواند در جهت تحقق امنیت غذایی مفید باشد.

۳-۱. تأمین امنیت غذایی با تأکید بر تولید داخلی

امنیت غذایی وقتی به دست می‌آید که افراد فقیر و آسیب‌پذیر، به‌ویژه زنان و کودکان و آنانی که در شرایط مرزی ابتلا به سوءتغذیه به سر می‌برند، به هر میزان، غذایی که تمایل دارند دسترسی داشته باشند. اگرچه در تعریف امنیت غذایی منشأ تأمین غذا (تولید ملی یا واردات) لحاظ نشده است، اما اتکای بیش از حد تأمین امنیت غذایی به واردات محصولات غذایی، عامل تهدید تلقی می‌شود. و سرانجام تعریف امنیت غذایی دسترسی فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی همه مردم در تمام زمان‌ها به مواد غذایی کافی و سالم است؛ به طوری که نیازهای غذایی و ترجیحات غذایی آنها برای یک زندگی سالم و فعال برآورده شود (امیری،^۲ ۲۰۲۰) و همچنین تعریف خودکفایی، توانایی نظام سیاسی در استفاده از ظرفیت‌های ملی، در قلمرو سرزمین خود در تولید سبد مناسبی از محصولات برای تأمین غذای کافی است. در کشور جمهوری اسلامی ایران با توجه به ویژگی‌های خاص آن به لحاظ استقلال‌خواهی و... امنیت غذایی با خودکفایی تقریباً مترادف است (جونز و اسمیت،^۳ ۲۰۲۰).

در این راستا، ارتقای امنیت غذایی و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی، نه یک انتخاب، بلکه یک الزام است. دولت باید با اتخاذ سیاست‌های حمایتی، ایجاد انسجام و تقویت سرمایه اجتماعی و با مشارکت مردم و به‌ویژه کشاورزان کشور به دنبال ارتقای امنیت غذایی و نیل به خودکفایی باشد. بسترهای موردنیاز برای تأمین امنیت غذایی عبارت‌اند از: توسعه زیرساخت‌ها و زیربنای تولیدی و تقویت بنیه عوامل و نهاده‌های تولید، توسعه سرمایه‌گذاری و تقویت نهادهای مرتبط و ایجاد زمینه ارتقای بهره‌وری، تقویت بنیان و دانش و فناوری به‌ویژه بیو، نانو و غیره (پاردی و همکاران،^۳ ۲۰۱۷). در این رابطه محورهای زیر، همواره از دغدغه‌های اصلی سیاست‌گذاران در برنامه‌های توسعه بوده است: ارتقای امنیت غذایی در کشور، خودکفایی در تولید محصولات

1. Gómez, M. I., & Ricketts, K. D

2. Amiri

3. Pardey et al

اساسی، رشد اقتصادی و اشتغال‌زایی در بخش کشاورزی، حمایت از تولید و تولیدکنندگان بخش کشاورزی، ارتقای بهره‌وری آب. همچنین، رویکردهای راهبردی بخش کشاورزی از نگاه خیرگان عبارت‌اند از: تأمین امنیت غذایی، حفظ ظرفیت تولید و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی، حمایت از بخش کشاورزی، حفاظت از منابع پایه و ارتقای بهره‌وری.

۲-۳. خودکفایی در تولید محصولات کشاورزی

در این رابطه، خودکفایی در تولید محصولات کشاورزی، از مهم‌ترین اهداف کشورها برای دستیابی به امنیت غذایی به شمار می‌آید که جهت تحقق آن، سیاست‌ها و برنامه‌های متنوعی را تدوین و اجرا می‌نمایند. در کشور ایران، با توجه به تحریم‌ها و اهمیت اقتصاد مقاومتی، توجه به این امر، بیش‌ازپیش مهم بوده است (خلیل،^۱ ۲۰۱۹)؛ اما در این راه، عدم استفاده درست از ظرفیت‌ها، باعث اجرایی نشدن سیاست‌های دولت بوده است؛ هرچند کمبود منابع و امکانات را نیز نباید نادیده گرفت، اما می‌توان با برنامه‌ریزی صحیح و تخصیص بودجه کافی به آن، از تمامی پتانسیل‌های موجود در کشور استفاده کرد و با خودکفایی در محصولات کشاورزی، امنیت غذایی را رقم زد (کریمی و مقیمی،^۲ ۲۰۲۱).

اهمیت توجه به خودکفایی در محصولات کشاورزی، به این دلیل است که تأمین غذای افراد جامعه از ارکان اساسی برنامه‌ریزی دولتمردان است که با خودکفایی در محصولات اساسی کشاورزی و در پی آن امنیت غذایی می‌توانند بدان، دست پیدا کنند. در این راه برنامه‌ریزی‌های بلندمدتی نیاز بوده و با حداکثرسازی سود در کوتاه‌مدت و یا مدل‌سازی ریاضی نمی‌توان به این امر دست یافت. تداوم روند تولید و عرضه محصولات کشاورزی و به‌طور خاص محصولات مرغ و دام در کنار شرایط کنونی کشور که فشارهای سیاسی مانع ورود محصولات مختلف از جمله کشاورزی شده است، وضعیت را بغرنج‌تر کرده و اهمیت خودکفایی در محصولات کشاورزی را بیشتر نشان می‌دهد (قنبری شیرسوار، ۱۳۹۹). کاهش وابستگی، افزایش صادرات، رشد منافع اقتصادی کوتاه‌مدت و سودآوری بالا و از همه مهم‌تر، امنیت غذایی از جمله مزایای اصلی خودکفایی در محصولات کشاورزی است. در این راستا با توجه به سیاست‌های کلی کشور و توصیه‌های رهبری معظم، در بند ششم از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به این موضوع چنین اشاره شده است: «افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی (به‌ویژه در اقلام وارداتی)، و اولویت دادن به تولید محصولات و خدمات راهبردی و ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی با هدف کاهش

1. Khalil

2. Karami, E., & Moghimi, M

وابستگی به کشورهای محدود و خاص». همچنین، در بند دوم سیاست‌های کلی بخش کشاورزی آمده است: «تأمین امنیت غذایی با تکیه بر تولید از منابع داخلی و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی، ارتقاء سطح سلامت مواد غذایی تا استاندارد جهانی، اصلاح و بهینه نمودن الگوی مصرف و حمایت مؤثر از تولید و صادرات در محصولات دارای مزیت‌های نسبی و ایجاد مزیت‌های جدید (از جمله هدفمند نمودن یارانه‌ها در جهت تولید و صادرات) (نصر اصفهانی، ۱۴۰۰)».

۳-۳. ترویج تغذیه سالم و حلال

افزون بر بعد خودکفایی و تأمین امنیت غذایی توسط بخش کشاورزی، ترویج تغذیه سالم و حلال نیز باید مورد توجه قرار گیرد. در قرآن کریم، از محصولات کشاورزی قرآنی در سبب غذایی سالم و بسترسازی جهت گسترش تولید آنها یاد شده است^۱ که باید با سیاست‌گذاری صحیح، در جهت توسعه این محصولات، قدم برداشت.

۳-۴. اصلاح الگوی تولید و توزیع و مصرف مواد غذایی و محصولات کشاورزی و دامی و آبی

در قرآن کریم، در موارد متعددی به اصلاح الگوی مصرف در جهت مصرف بهینه اشاره شده است. برای مثال، در رابطه با تولید و استخراج انواع محصولات دامی و پرهیز از دورریز نمودن آنها (گوشت، پشم، پوست، استخوان و...) در آیات مختلف تأکید شده است.^۲

۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (اعراف، ۳۱)؛ این آیه به مسلمانان توصیه می‌کند که در خوردن و نوشیدن اسراف نکنند و از خوراکی‌هایی استفاده کنند که حلال و طیب هستند. خوراکی‌های حلال و طیب: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأُلْجَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (مانده، ۹۰). در این آیه خداوند به مسلمانان فرمان می‌دهد که از چیزهایی که برای بدن مضر هستند، همچون شراب و قمار، پرهیز کنند. حلال بودن غذاها برای مؤمنان: «وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ» (اعراف، ۱۵۷)؛ این آیه اشاره به این دارد که پیامبر اسلام برای مسلمانان چیزهای پاک و طیب را حلال کرده و چیزهای ناپاک و مضر را حرام می‌کند. غذاهایی که در قرآن حرام شده‌اند: «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخَيْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِعَيْتْرِ اللَّهِ» (بقره، ۱۷۳)؛ در این آیه خداوند برخی از مواد غذایی را مشخص کرده است که برای مسلمانان حرام است؛ از جمله گوشت مردار، خون، گوشت خوک و چیزی که به نام غیر خدا ذبح شده باشد. پرهیز از خوردن مال حرام: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِنَأْكُلُوا قَرِيبًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (بقره، ۱۸۸)؛ در این آیه به مسلمانان دستور داده می‌شود که از خوردن مال حرام و غصبی پرهیز کنند.

دعوت به تفکر و بررسی در آیات خداوند: «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ» (ذاریات، ۲۲). این آیه نشان‌دهنده این است که رزق (تغذیه) از سوی خداوند به انسان داده شده است و باید از آن به شکلی سالم و حلال بهره‌برداری کرد. سالم بودن تغذیه: «فَكُلُوا مِمَّا فِيهِ ذُبَابٌ لَا يُفْسِدُونَ وَفِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ» (نحل، ۶۹)؛ در این آیه به شیرینی و شفای موجود در مواد غذایی همچون عسل اشاره شده که جزء غذاهای سالم و حلال محسوب می‌شود.

۲. در قرآن کریم، به اصولی اشاره شده که به‌طور غیرمستقیم به اصلاح الگوی تولید، توزیع و مصرف مواد غذایی و محصولات کشاورزی، دامی و آبی مرتبط است. این آیات نه تنها بر اهمیت تولید و مصرف مواد غذایی سالم و حلال تأکید دارند، بلکه به عدالت در توزیع، پرهیز از اسراف و توجه به محیط زیست نیز اشاره می‌کنند. در ادامه، برخی از آیات آورده شده است که به این موضوعات پرداخته‌اند: تأکید بر توسعه کشاورزی و استفاده از منابع طبیعی: «وَجَعَلْنَا

همچنین، در رابطه با الگوی مصرف محصولات دریایی و آبی، می‌توان به شواهدی از سوره‌های مائده، نحل و فاطر استناد نمود.^۱

۳-۵. برقراری سازوکارهای نظارتی موردنیاز

لازمه ایفای نقش بخش کشاورزی در تأمین امنیت غذایی و خودکفایی در غذا و همچنین، الگوی صحیح تولید، توزیع و مصرف محصولات کشاورزی و دامی، عدم وضع قوانین سخت‌گیرانه و دست‌وپاگیر برای بخش کشاورزی و لزوم نظارت بر حسن اجرای قوانین می‌باشد. قوانین و مقررات دست‌وپاگیر، همواره در اظهارنظرهای سیاست‌گذاران و فعالان بخش‌های مختلف از جمله بخش کشاورزی، در زمره مهم‌ترین موانع در گسترش تولید ملی و توسعه اقتصادی شمرده می‌شود؛ اما در اینکه چه مقرراتی واجد وصف دست‌وپاگیر بودن محسوب می‌شوند، اشتراک

فِيهَا زَوَاسِيٌّ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» (الأنبياء، ۳۱). در این آیه، خداوند به خلق زمین و منابع طبیعی اشاره می‌کند که برای تأمین نیازهای بشری، از جمله کشاورزی استفاده می‌شوند. پرهیز از اسراف در مصرف: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (الأنعام، ۱۴۱). این آیه به مسلمانان هشدار می‌دهد که از اسراف در مصرف مواد غذایی و منابع دیگر پرهیز کنند و این نکته می‌تواند به اصلاح الگوی مصرف و جلوگیری از هدررفت مواد غذایی مرتبط باشد. تأکید بر رعایت عدالت در توزیع: «وَأَمَّا سَائِلُ فَلَا تَنْهَهُ» (الضحی، ۱۰). این آیه با تأکید بر کمک به نیازمندان و رعایت عدالت در توزیع منابع و کالاها اشاره دارد. در زمینه کشاورزی و محصولات غذایی، این آیه می‌تواند به توزیع عادلانه منابع و جلوگیری از انحصار و فقر مرتبط باشد. توجه به حفظ منابع آب و جلوگیری از اسراف در آن: «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ» (الأنبياء، ۳۰). این آیه به اهمیت آب به عنوان یکی از منابع حیات اشاره می‌کند و می‌تواند به موضوع مدیریت منابع آبی در کشاورزی و استفاده بهینه از آن مرتبط باشد. رعایت انصاف در تولید و تجارت: «وَيُؤْتِي لِلْمُطَلَّعِينَ الدِّينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وُزِنُوا يُخْسِرُونَ» (المطففين، ۱-۳). این آیات به کسانی هشدار می‌دهد که در تجارت و فروش کالاها (از جمله محصولات کشاورزی و غذایی) تقلب می‌کنند. این تأکید بر رعایت انصاف در تجارت و توزیع منابع است.

توصیه به تولید و مصرف سالم و حلال: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (الأعراف، ۳۱). این آیه از مسلمانان می‌خواهد که در خوردن و نوشیدن تعادل را رعایت کنند و از اسراف پرهیزند. در این زمینه، می‌توان آن را به تولید و مصرف محصولات کشاورزی و غذایی سالم و حلال مربوط دانست. توجه به استفاده از منابع طبیعی برای تأمین غذای بشر: «وَالْأَرْضُ قَرَشْنَاهَا فَغَنَمَةٌ لِلْمُحْيِينَ» (الذاریات، ۴۸). این آیه اشاره به منابع طبیعی زمین دارد و می‌تواند به کشاورزی و استفاده بهینه از زمین برای تأمین مواد غذایی بشر اشاره کند. تأکید بر تنوع محصولات کشاورزی و دامی: «وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدَرٍ» (القمر، ۱۲). این آیه به نعمت‌های مختلفی اشاره می‌کند که خداوند در زمین برای بشر قرار داده است؛ از جمله منابع آبی که به کشاورزی و دامداری کمک می‌کند.

۱. آیه ۹۶ سوره مائده: «خَلَقَ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ مَا جَاءَ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا جَاءَ مِنَ الْأَرْضِ... وَجَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ مَا جَاءَ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا جَاءَ مِنَ الْأَرْضِ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِلَيْكُمْ». در این آیه، خداوند به مسلمانان اجازه می‌دهد که از تمام محصولات دریایی استفاده کنند و هیچ محدودیتی برای مصرف ماهی و سایر موجودات دریایی وجود ندارد. در واقع، این آیه تأکید دارد که غذاهای دریایی به‌طور کلی حلال و مجاز برای مصرف مسلمانان هستند. آیه ۶۴ سوره نحل: «وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدًا بَيْضًا وَحُمْرًا مُتَعَاوِنًا وَالْجَوَارِي كَالسَّحَابِ هُوَ الَّذِي سَخَّرَ فِي لَكُمْ وَمَا جَاءَ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا جَاءَ مِنَ الْأَرْضِ». در این آیه نیز به تنوع موجودات دریایی و غذاهای طبیعی اشاره شده است که در زمین و دریا یافت می‌شود؛ از جمله محصولات دریایی که به‌طور مستقیم مرتبط با الگوی مصرف می‌باشد. آیه ۱۲ سوره فاطر: «وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدَرٍ لِيُخْبِتَ بِهِ بَلَدًا مِّنْهُنَّ وَسَاقَتِنَا الْمَاءُ فِي الرِّيحِ لِيُتَبَّهَ». در مجموع، قرآن کریم به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به مصرف غذاهای دریایی اشاره می‌کند و با تأکید بر حلال بودن این مواد، از مسلمانان می‌خواهد که از آنها استفاده کنند.

نظری وجود ندارد و کمتر تأملی صورت گرفته است. نقض اصول مقررات‌گذاری در سه عنوان مورد توجه قرار گرفته است:

۱. **زبان مبهم و دشوار قانون:** مراد از اصول مربوط به زبان متن، اصول و قواعد دستوری و همچنین نگارشی است. اعمال اصل تصویب قانون واضح و شفاف، به‌عنوان یکی از اصول قانون‌گذاری، از طریق اصول و فنون نگارشی امکان‌پذیر است. به‌دیگرسخن، توجه به زبان قانون، سبب تأمین اصل واضح بودن قانون خواهد شد.

۲. **مقررات‌گذاری بدون ملاحظه کافی یا آگاهی از نظام حقوقی موجود:** در صورتی که مرجع وضع قانون یا آیین‌نامه، از قوانین و مقررات موجود در حوزه مقررات‌گذاری آگاه نباشد و رابطه آنها را با یکدیگر به نحو دقیق ملاحظه نکند، به‌احتمال زیاد، نتیجه، وضع مقرراتی متناقض یا همپوشان با مقررات موجود خواهد بود. اعمال این اصل، با توسل به نظامی صورت می‌گیرد که تدوین و تنقیح قوانین و مقررات خوانده می‌شود که متأسفانه با وجود قوانین مصوب راجع به آن و نهادهای متعدد متولی، همچنان به انجام نرسیده است.

رویه قانون‌گذاری پراکنده: یکی از صورت‌های اصلی روش قانون‌گذاری پراکنده آن است که قانون‌گذار به‌موجب تصویب یک قانون، تعداد زیادی از قوانین دیگر را اصلاح می‌کند. توسل به این روش در قانون‌گذاری ناشی از این طرز نگرش است که باید تصویب هر قانون را فرصتی مغتنم برای اصلاح دیگر قوانینی شمرد که ناقص و ناکارآمد تلقی می‌شوند.

۴. **تهدیدها و فرصت‌های بخش کشاورزی**

با توجه به اینکه بخش کشاورزی یکی از ارکان اصلی تأمین امنیت غذایی در کشور می‌باشد، در این قسمت مهم‌ترین تهدیدها و فرصت‌های بخش کشاورزی در کشور ایران بیان می‌شود. همچنین، با توجه به اینکه ضعف‌های موجود موجب بروز برخی تهدیدات جدی در حوزه کشاورزی شده است؛ از این رو اقدامات لازم برای توقف و رفع این تهدیدات ضروری است. بنابراین، بخش کشاورزی اقتصاد ایران با چالش‌هایی روبه‌رو است و با رفع این چالش‌ها می‌توان بهره‌وری در این بخش را افزایش داد و از منافع بخش کشاورزی در راستای بهبود اقتصاد کشور سود برد. عمده این چالش‌ها عبارت‌اند از:

۱. تهدید جدی منابع پایه بخش کشاورزی شامل آب، خاک، جنگل‌ها و مراتع؛
۲. اعتبارات و سرمایه‌گذاری اندک دولتی و خصوصی در بخش کشاورزی؛
۳. نیرو انسانی فاقد دانش کافی و مهارت در بخش کشاورزی؛

۴. واحدهای بهره‌برداری بخش کشاورزی عمدتاً در مقیاس‌های غیراقتصادی و غیرفنی هستند؛
۵. تغییر کاربری منابع آب، خاک، جنگل و مراتع کشور و خروج از حیطه فعالیت‌های کشاورزی؛
۶. عملکرد در واحد پایین بخش کشاورزی در بیشتر محصولات تولیدی؛
۷. وابستگی برخی محصولات بخش کشاورزی به نهاده‌های واسطه‌ای و وارداتی؛
۸. کمبود آمارهای کافی و لازم بخش کشاورزی برای برنامه‌ریزی مناسب و بهره‌برداری مطلوب؛
۹. ضایعات فراوان محصولات بخش کشاورزی در بعضی محصولات و تا حدود ۳۰ درصد؛
۱۰. پرداخت یارانه نقدی ماهانه به کشاورزان و کاهش انگیزه تولید؛

البته موضوع یارانه به‌عنوان چالش بخش کشاورزی اقتصاد ایران، نیازمند انجام پژوهش‌های تکمیلی است. با توجه به اینکه اکثر کشاورزان کشور دهک‌های پایین جامعه را تشکیل می‌دهند و پرداخت یارانه نقدی (بنا به برخی ادعاها معادل ۵۰ درصد درآمد ماهیانه دهک‌های پایین جامعه است) بخش مهمی از درآمد این خانوارها را تشکیل می‌دهد، بنابراین، عدم تعهد به کشاورزی به‌عنوان معضل جدیدی برای این بخش خود را نشان داده است. برای رفع این مشکل، به‌جای پرداخت یارانه نقدی، پیشنهاد می‌شود که یارانه سبز و کالایی به بخش کشاورزی و افراد مولد جامعه پرداخت شود.

در مقابل چالش‌های یادشده برای بخش کشاورزی ایران، مزیت‌های بسیار مهمی نیز در بخش کشاورزی وجود دارد. برای رشد و توسعه بهتر بخش کشاورزی، توجه به مزیت‌های کشاورزی از یک سو و تلاش برای رفع محدودیت‌های پیش روی بخش کشاورزی از سوی دیگر به‌عنوان دو ابزاری هستند که باید موردتوجه قرار گیرند. در ادامه به مهم‌ترین مزیت‌های بخش کشاورزی اشاره می‌شود:

۱. تنوع فصلی که امکان تولید اکثر محصولات باغی و زراعی در بخش کشاورزی وجود دارد؛
۲. تنوع تولیدات کشاورزی که نیاز به آب‌وهوای گرم و آب‌وهوای سرد دارند؛
۳. امکان تولید حدود ۸۵ درصد از انواع میوه و تره‌بار تولیدی منطقه در ایران با توجه به توانمندی‌ها و ویژگی‌های خاص اقلیمی کشور ایران؛

۴. دسترسی آسان به بازار مصرفی داخلی و امکان صادرات به بازار کشورهای خاورمیانه و همجوار؛

۵. تأمین اکثر نیازهای این بخش به‌صورت بومی از داخل کشور و وابستگی بسیار ناچیز به خارج از کشور؛

۶. امکان ایجاد اشتغال در بخش کشاورزی تا حدود ۳۰ درصد کل جامعه با توسعه صنایع پایین‌دستی و بالادستی.

۵. جمع‌بندی و ارائه راهبردها

بررسی روند توسعه اقتصادی در مناطق مختلف جهان در طول زمان نشان می‌دهد که کشورهای توسعه‌یافته، با تکیه بر مزیت‌های نسبی توانسته‌اند از ظرفیت‌های داخلی اقتصادی و نیز فرصت‌های موجود در عرصه بین‌المللی به بهترین شکل استفاده کرده و مسیر رشد، توسعه، افزایش درآمد سرانه و بهبود سایر شاخص‌های توسعه‌یافتگی را به‌طور هم‌زمان دنبال کنند. بررسی روند تاریخی توسعه اقتصادی کشورها نشان می‌دهد که عمده کشورهای توسعه‌یافته دنیای امروز، کشاورزی را به‌عنوان بخش زیربنایی توسعه اقتصادی خود انتخاب کرده و با استفاده از ظرفیت‌های فراوان این بخش توانسته‌اند افزون‌بر تأمین نهاده‌های مناسب برای رشد دیگر بخش‌ها، به توسعه سایر بخش‌ها نیز دست یابند. بخش کشاورزی در روند رشد و توسعه اقتصادی کشورهای مختلف نقش‌های متعددی برعهده دارد که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان تأمین مواد خام و اولیه موردنیاز صنایع بالادستی، تأمین نهاده‌هایی مانند نیروی کار، مصرف تولیدات سایر بخش‌های صنعتی از قبیل کودها و سموم شیمیایی و ماشین‌آلات کشاورزی، ارزآوری برای کشور و تأمین مالی سایر بخش‌های زیربنایی را یاد کرد.

افزون‌بر نقش‌های یادشده، سلامت و امنیت غذایی یک کشور مستقیماً به تولیدات بخش کشاورزی وابسته است و هرگونه اختلالی در روند تولید این بخش می‌تواند به‌طور مستقیم امنیت غذایی و حتی سیاسی آن کشور را تهدید کند. حساسیت‌های اخیر کشورهای توسعه‌یافته در مورد مصرف محصولات کشاورزی و مواد غذایی سالم و طبیعی حاکی از توجه زیاد سیاست‌گذاران و مصرف‌کنندگان در این کشورها به بحث تولیدات سالم در بخش کشاورزی است. ازاین‌رو، توجه به تولید سالم و اقتصادی در بخش کشاورزی و توسعه زیرساخت‌های این بخش جهت تولید بیشتر و سالم‌تر، براساس مزیت‌های نسبی یک کشور موضوعی است که نمی‌توان به‌سادگی از کنار آن گذشت و باید با یک برنامه‌ریزی اصولی و هماهنگ به سمت آن حرکت کرد.

اهمیت بخش کشاورزی در اقتصاد کشور تا آنجاست که هفت قلم از ده قلم عمده محصولات وارداتی به کشور با ارزشی در حدود ۱۵ میلیارد دلار را در سال‌های اخیر محصولات کشاورزی مانند گندم، ذرت، برنج، کنجاله سویا و نظایر آن تشکیل داده است و اگر بخشی اندک از همین مبالغ در طول زمان صرف بهسازی و اصلاح روش‌های تولید، بهبود بهره‌وری و کارایی مصرف آب، اصلاح بذرها و در کل تحقیقات در بخش کشاورزی و صنایع وابسته می‌شد، می‌توانست کشاورزی کشور را دگرگون کند و افزون‌بر ایجاد اشتغالی پایدار و مولد، از ظرفیت‌های خدادادی کشور به‌نحو بهتری استفاده شود. برای مقایسه بد نیست به این موضوع اشاره شود که در کشوری مانند آمریکا حدود ۲۵ درصد از ارزش صادرات مربوط به محصولات بخش کشاورزی است و درعین حال، بودجه تحقیقات بخش کشاورزی در این کشور رقمی بالغ بر ۳۰۰ میلیارد دلار برآورد می‌شود.

از این رو، بخش کشاورزی می‌تواند در فرایند توسعه اقتصادی ایران نیز نقشی بی‌نظیر داشته باشد. موقعیت ممتاز جغرافیایی و تنوع آب‌وهوایی ایران برای کاشت محصولات مختلف بخش کشاورزی، وجود نیروی کار مناسب در روستاها و مراکز تولید، وجود نیروی تحصیلکرده کافی در رشته‌های مرتبط با کشاورزی، وجود مزیت‌های نسبی خدادادی در زمینه محصولات با ارزشی از قبیل زعفران، پسته، گیاهان دارویی، محصولات صنایع غذایی و صنایع دستی مرتبط با بخش کشاورزی و نظایر آن از جمله مزیت‌های موجود بخش کشاورزی ایران است و مشکلاتی نظیر کمبود آب، مصرف بیش‌ازحد نهاده‌های شیمیایی و تولیدات غیرطبیعی از جمله مشکلات و محدودیت‌های این بخش است.

به گفته کارشناسان و فعالان بخش کشاورزی، مشکلات پس از تولید از جمله مسائل مربوط به بازار و بازاریابی از مهم‌ترین عوامل موجود بر سر راه رشد و توسعه بخش کشاورزی در ایران است که در برنامه‌های توسعه و برنامه‌ریزی‌های ملی و منطقه‌ای خیلی به آن توجه نشده است. برای مثال، در اسناد و گزارش‌های مرتبط با بحث اقتصاد مقاومتی در بخش کشاورزی به تنها مواردی که توجه نشده، مسائل بازار و بازاریابی در بخش کشاورزی است؛ در حالی که اگر این مسائل حل شود، مشکلات مربوط به تولید و دیگر مسائل نیز به‌طور موازی حل خواهد شد. توسعه صادرات محصولات کشاورزی نیز مستلزم توجه بیشتر به مسائل بازار و بازاریابی بین‌المللی محصولات کشاورزی است که کمبود متخصصان این رشته در دستگاه‌های اجرایی موجب شده است برنامه‌ریزی‌های چندانی در این خصوص برای توسعه صادرات و استفاده از مزیت‌های نسبی کشور صورت نگیرد.

واقعیت امر آن است که عدم هماهنگی بین تولیدکنندگان و صادرکنندگان، نبود نهادهای نظارتی و کنترلی قوی در حوزه صادرات محصولات کشاورزی، نبود استانداردهای لازم سلامتی و محیط زیستی در محصولات تولید شده، عدم توجه به مسائل بازاریابی بین‌المللی برای صادرات محصولات، نبود کارشناسان قوی در حوزه بازاریابی بین‌الملل محصولات کشاورزی، نبود یا کمبود تحقیقات کاربردی در حوزه صادرات و بازاریابی محصولات کشاورزی از مهم‌ترین مشکلاتی هستند که توسعه صادرات بخش کشاورزی ایران را با محدودیت‌های جدی مواجه کرده و توسعه این بخش را به تأخیر انداخته است. صادرات محصولات کشاورزی سابقاً بیشتر بر مبنای آزمون و خطا انجام شده است؛ اما در دنیای امروز روش‌های علمی و کاربردی شناخته‌شده‌ای برای توسعه صادرات و توسعه بخش وجود دارد که می‌توان از آنها برای تبدیل مزیت‌های کشور به فرصت‌های رشد و توسعه بهتر استفاده کرد.

منابع

* قرآن کریم.

۱. رهبر معظم انقلاب اسلامی (۱۳۹۸). سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و توسعه کشاورزی.
۲. قنبری شیرسوار، علی (۱۳۹۹). بررسی چالش‌ها و راهکارهای رونق تولید در بخش کشاورزی. معاونت سیاسی، اداره پژوهش‌های سیاسی.
۳. نصرافهانی، اسماعیل (۱۴۰۰). تجزیه و تحلیل روند ضریب خودکفایی محصولات اساسی طی برنامه‌های توسعه. وزارت جهاد کشاورزی. مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.
4. Agricultural Development Organization of Iran. (2019). Food security and self-sufficiency in Iran. *Journal of Agricultural Policy*, 6(2), 45-62.
5. Alhassan, H. (2013). The role of agriculture in food security. *Food Security Review*, 22(4), 65-78.
6. Amiri, A. (2020). *Food security and self-sufficiency in Iran: Challenges and opportunities*. Tehran University Press.
7. Cnabeh, S., & Mohammadi, G. (2020). Challenges and innovations in agricultural research in Iran. *Journal of Agricultural Research*, 15(3), 120-135.
8. FAO. (2020). *The state of food security and nutrition in the world*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
9. FAO. (2021). *Food security and nutrition in the world: State of food insecurity 2020*. Food and Agriculture Organization.
10. FAO. (2021). *Food systems and sustainability*. FAO.
11. Fischer, G. (2011). *The global agricultural and food systems challenge: A case study approach*. Springer.
12. Gómez, M. I., & Ricketts, K. D. (2017). *Food security and the role of trade*. International Food Policy Research Institute.
13. IERI. (2018). Rural-urban migration and its impact on agricultural practices in Iran. *Iranian Economic Studies*, 24(1), 55-72.
14. ILO. (2019). *World employment and social outlook: Trends 2019*. International Labour Organization.
15. Jones, L., & Smith, J. (2020). *Food security and access in developing economies*. Oxford University Press.

16. Karami, E., & Moghimi, M. (2021). Challenges of agricultural policy in Iran: From self-sufficiency to sustainability. *Springer*.
17. Khalil, A. (2019). Economic sanctions and their impact on food security in Iran. *Journal of Agricultural Economics*, 8(4), 215-230.
18. Maxwell, D. (1996). Food security in developing countries: Concepts and issues. *FAO*.
19. Miller, C., & Alvarado, E. (2018). The importance of household income in food security. *Journal of Agricultural Economics*, 40(2), 88-104.
20. Nasser Esfahani, I. (2020). *Analysis of the trend of self-sufficiency index of essential products in the development programs*. Ministry of Jihad Agriculture, Institute for Planning Research - Agricultural Economics and Rural Development.
21. Sadr, M. (2016). Islamic views on agriculture and the environment. *Islamic Studies Journal*, 39(2), 145-159.
22. Sen, A. (1981). *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*. Oxford University Press.
23. Seyedbagheri, M. (2021). Agricultural policy and development in post-revolutionary Iran. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development*, 189(2), 95-110.
24. Shahbazi, A., & Mohammadi, G. (2020). Challenges and innovations in agricultural research in Iran. *Journal of Agricultural Research*, 15(4), 140-158.
25. Supreme Leader of Iran. (2019). *Policies on economic resistance and agricultural development*, 5(1), 3-19.
26. UNICEF. (2017). *Food security and child nutrition*. United Nations Children's Fund.
27. World Bank. (2018). The role of food security in economic growth. *World Bank*.